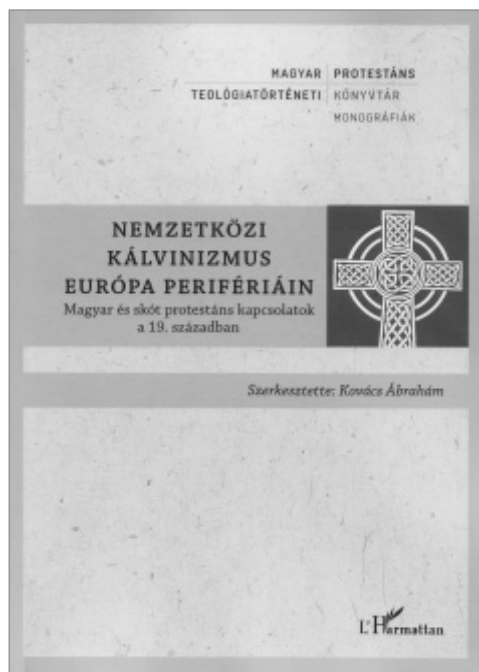

Bibliopolium

Kovács Ábrahám: *Nemzetközi kálvinizmus Európa periferiáin: magyar és skót protestáns kapcsolatok a 19. században.*

Magyar protestáns teológiatörténeti könyvtár. Monográfiák. Sorozatszerkesztők: Kovács Ábrahám és Baráth Béla Levente. L'Harmattan Kiadó, Partiumi Keresztény Egyetem Sulyok István Teológiai Tudományok Intézete, Budapest–Nagyvárad 2016. ISBN 978-963-414-238-6. ISSN 2498-6941, 203 old.

Az európai protestáns egyházak kapcsolatai, egymásra gyakorolt hatása és társadalmi szerepük kutatása bőven ad még feladatokat a szakemberek számára. Kovács Ábrahám már korábban is foglalkozott több munkájában a skót–magyar egyházi kapcsolatokkal. Ennek a tanulmánykötetnek a vizsgálatai azért jelentősek, mivel a szerző összefüggéseiben tanulmányozza hatástörténeti szempontból az egyház-, a társadalom-, kegyesség- és a neveléstörténet, vala-

mint az irodalom és a vallási néprajz köreit. A teológus–történész arra világít rá tanulmányaival, hogy miként kapcsolódik össze az Európa két „végén” élő skót és magyar református lelkiség. Cáfolja azt a téves nézetet, miszerint a belmissziós és egyháztársadalmi egyesületek a német pietista hatásra alakultak volna ki a 19. században.

A szerző Csohány János, Hörcsik Richárd és Anne-Marie Kool rövid, de irányt adó munkáinak felvetéseit követi, és alapos részletességgel támasztja alá állításait. Hörcsik Richárd ezért írja a könyv előszavában: „A reformáció óta egyetlen teológia vagy szellemi irányzat sem hatott ilyen rendkívüli módon és tartósan a magyar reformátusságra, mint a skót hatás.” Azonban a skót hatás nemcsak az egyházi vonatkozásokra korlátozódik, hanem sokrétű társadalmi folyamatokat indít el. A Skóciát megjárt ösztöndíjas diákok nemcsak az angolszász teológia és belmisszió irányában voltak nyitottak, hanem ugyanilyen nyitottsággal viszonyultak a különböző szellemi és tudományos irányzatokhoz is.

A reformáció alapvető célkitűzésének tartotta a Biblia eredeti nyelvű szövegeinek anyanyelvre történő átültetését, hogy Isten Igéjét minél szélesebb

rétegek olvashassák. Erasmus arról írt, hogy ő azt szeretné, ha a legegyszerűbb sorsú nők is el tudnák olvasni az evangéliumot és Pál leveleit. A katolikus hatóságok Magyarországon (is) akadályozták a Szentírás nyomtatását és terjesztését, s így a protestánsok számos alkalommal külföldön nyomtatták és csempészték haza a Szentírást. Ez a helyzet a türelmi rendelet után kezdett megváltozni.

A Biblia kiadása mellett más vallásos irodalom is szolgálta a hitélet erősítését. Ez a folyamatot segítette elő az 1799-ben alapított Brit és Külföldi Bibliatársulat és az 1811-ben megalapított pozsonyi Magyar Biblia Intézet, amely a magyar Bibliák mellett, német és szláv nyelvűeket is árusított. Mivel Vatikán ellenezte a Brit és Külföldi Bibliatársulat működését, ez meghatározta a katolikus Habsburgok szemléletét, és egy időre fel kellett hagyni az iratterjesztést. Ez a szigor az 1830 években kezdett enyhülni, majd a szabadságharc után újból megerősödött, mutat rá a szerző az általa elvégzett levéltári kutatások alapján.

A kutatott korszak angolszász útinaplói és feljegyzései részletesen beszámolnak arról, hogy József Antal főherceg (1776–1847), ismertebb nevén József nádor harmadik felesége, Mária Dorottya főhercegnő (1797–1855) milyen fontos szerepet játszott a pesti skót misszió megalapításában. A buzgó evangélikus hercegnő lelkesen támogatta ezt a külföldi kezdeményezést. A William Wingate élettörténetét feldolgozó írásban rögzített útinapló komoly forrásértékkel bír, ugyanis sok, eddig nem ismert szempontra is felhívja a figyelmet. A Pardoe-féle útinapló-

val összeolvasva komoly, az elit életét bemutató társadalmi háló bontakozik ki az olvasó számára.

A vasárnapi iskolai mozgalom Angliából indult a 18. század végén, és szintén a skótok révén gyökeresedett meg Magyarországon. Ez először a skót misszióban és a német ajkú leányegyházban jelent meg. A magyar csoportok az 1880-as évektől kaptak igazán erőre az előbbi kegyességi központok hatására. Ezek nemcsak egyleti és vallásos ismereteket közöltek, hanem ezeken túl jelentősen hozzájárultak az ifjúság neveléséhez.

A skóciai tanulmányutakról hazatért diákok közül Csiky Lajos teológiai tanár lett, és teológia művelőjeként gazdag irodalmat hagyott korunkra. Ő a debreceni újortodoxia második generációjának egyik jeles képviselője volt, aki legelsőként írt „lekipásztorkodástant” és „imádságtant”. Számos cikket közölt bel- és külmissziói témákról, diákok generációit nevelte a misszióra, és felhívta a figyelmet a gyülekezetépítés fontosságára. Ezért munkássága legalább olyan jelentős, mint a kortárs Szabó Aladár tevékenysége.

Dapsy László ösztöndíjas Darwin nézeteinek volt egyik magyarországi szószólója, aki a neves tudós munkáját *A fajok eredete a természeti kiválás útján* címmel fordította le magyarra. Így a fiatal debreceni bölcsészhallgató nem a skót evangélikál kegyességet hozta haza, és nem az ortodox teológiai felfogást támogatta, ahogyan azt a Free Church of Scotland ösztöndíj alapítói remélték, hanem akaratlanul is éppen az ellenkező tábor, a liberális teológia szekerét tolta előre. Dapsy László nemcsak biológiával, hanem közgaz-

daságtannal, geológiával és politikai filozófiával is foglalkozott. Mind önálló munkái, mind pedig különböző fordításai jelentősek. Emellett ő szerkesztette az Országos Magyar Gazdasági Egyesület közlönyét is, a *Magyar Földet*, de publikált a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lapban* és a *Reformban* is.

A természettudomány által felvetett kérdésekre, amelyeket ebben a korban Darwin elmélete fémjelzett a leginkább, olyan teológusok is próbáltak választ találni, akik ragaszkodtak a reformáció bibliai felismeréseihez. Az evangélikál Henry Drummond skót professzor munkássága többek között arra is irányult, hogy összhangba hozza a vallást az új tudományos nézetekkel. Drummond egyfajta szintézist hozott létre a *Természeti törvény a szellemi világban* című könyvében, és arra mutatott rá, hogy össze lehet békíteni a két irányzatot. Henry Drummond könyvének megjelentetését Szabó Aladár, a skót ösztöndíjasok „belmisszióatyja” és Csizmadia Lajos a Pápai Református Kollégium gyakorlati teológiai professzora támogatta. Kovács Ábrahám tanulmánykötete kimutatja, hogy a liberális teológia képviselői milyen hibákat találtak az amúgy igen népszerű drummondi teóriákban.

A magyar liberális protestantizmusban is érezhető az angolszász irodalom, a kultúra és a nevelés hatásának megjelenése. Ennek volt jeles képviselője Baráth Ferenc irodalomtörténész, író, a budapesti református főgimnázium tanára, aki a *Korunk* című politikai lapban és a *Magyar Tanügyben* is közölt cikkeket. Ösztöndíjasélményei hatására elsőik között szorgalmazta az egészségtan és a nemzetgazdaságtan gimnáziumi

umi tanítását, és lelkes pártfogója volt a nőnevelésnek. 1882-ben Böhm Károllyal közösen indította meg a *Magyar Philosophiai Szemlét*. Műfordító tevékenysége is kiemelkedő. Egyik legjelentősebb fordítása Thomas Carlyletől *A francia forradalom története*, de James Anthony Froude *A reformáció befolyása a protestáns jellemre* című könyve is ismertté vált a protestáns elit körében. Érdemes megemlíteni, hogy ez a munka megelőzte Max Weber *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme* című munkáját, amely talán a legismertebb azon művek sorában, amelyek a vallási megújulás gazdasági hatását vizsgálják.

A skót egyházi önkéntesség révén kialakított tevékenységek mintául szolgáltak Baráth Ferenc számára. Árvaházakat, menhelyeket, a szegény gyermekeknek pedig étkeztetési lehetőségeket hoztak létre. Mintaszerű volt az is, hogy az egyszerű gyári munkástól a gyárosig a társadalom minden rétege rengeteget adakozott mind a társadalmi, mind az egyházi célokra. A volt peregrinus diák példaértékűnek és követendőnek tartotta a skót egyházi önkéntességet, amelyben polgárság egyházi és társadalmi élete sokszor teljes átfedést mutatott. A Biblia olvasása az olvasás képességének megőrzését is jelentette az egyszerű földművesek vagy munkások családjában, ahol talán soha könyvet nem fogtak volna kezükbe, ha nincs anyanyelvű Bibliájuk.

A kötet szerzője ezt írja: „A fiatal magyarországi diáknak is, teológus társaihoz hasonlóan, feltűnt, hogy az egyház és vallás ügyének »rendkívül nagy szerepe van a mindennapi életben [...]». A nép éjjel-nappal az egyház ügyeivel foglalkozik. A hétköznapi beszédben

ez a legdominánsabb téma. Szája tele bibliai mondatokkal, amelyeket gyakran meglepő, tréfás humorral alkalmaz, meghallgatja és szigorúan megbírálja a predikációt, ellenőrzi a papot, hogy egészséges tanokat hirdet-e.” (164. old.) Bár Baráth Ferenc teológiai szemlélete nem vált hasonlóvá az evangélikálpietista budapesti skót misszió kegyességéhez, mégis mindig nagy tisztelettel beszélt annak egyháztársadalmi és missziói munkáiról. Kevesek számára ismert, hogy az angolszász világ milyen mértékben hatott az ő pedagógiai szemléletére. A híres író, Molnár Ferencet is ebben a szellemben nevelte.

Baráth Ferenc mellett igen nagy hatású volt a német pedagógia hegemoniáját megtörő, az új kolozsvári tudományegyetemen pedagógiát oktató Felméri Lajos munkássága, aki szintén skóciai peregrinus volt. Liberális szellemiségként ő sem igazán a belmisszió és tradicionális keresztyénség teológiai vonatkozásait ültette át itthon, hanem a kint tapasztalt nemzeti liberális társadalomszervezésből merített elemeket népszerűsítette nagy lelkesedéssel.

Felméri Lajos *A neveléstudomány kézikönyve* című munkája, amely 1890-ben jelent meg, rövid idő alatt három kiadást ért meg. A történész-teológus szerző így ír a könyv jelentőségéről: „A vaskos és szinte minden témára kiterjedő könyv negyvenegy fejezetben tárgyalja a nevelés és az oktatás témaköreit, mint például a nevelés és az ember, erkölcsi érzet és felelősségérzet, nevelés és család, nevelés és a nemzeti társadalom, a táplálkozás, az idegrendszer szerepe a testgyakorlatokban, a játék, az atlétika, a pihenés és

az alvás, érzékek és az értelem, gondolkodásra nevelés, olvasmányok, a lélek egészségtana.” (183. old.)

Felméri Lajos azt a régi nézetet vallotta, hogy az iskola a tudományok veteményeskertje, de szerinte nem az a fő feladata, hogy hasznos ismeretek közöljön, hanem „[...] a gyermekember erkölcsi természete talájanak (humusának) megalkotása és szélesítése, s azzal az értelmi érdeklődéssel ellátása, mely ha egyszer megvan, nemcsak ismereteket bír hódítani, hanem, ha kell, világokat is.” (188. old.)

Ha áttekintjük a híres kolozsvári professzor neveléstudományi munkásságát, világossá válik, hogy nála nemcsak a skót és az angol hatás érvényesült, ugyanis írásaiban francia, olasz és német munkákra is támaszkodott. Márkánosan elhatárolódott a Herbart-féle német szemlélettől, amely rendkívül domináns volt az német orientációjú egyetemi életben. Kovács Ábrahám megállapítja: „Felméri sajátosan magyar, a hazai talajba beilleszthető teológiai ötvözet megformálására törekedett úgy, hogy sokat merített a külföldi pedagógiai irányzatokból, különösen az angol és skót forrásokból, amelyek egyértelműen és kimutathatóan szolgáltatták az alapot neveléstudományi felfogásához.” (191. old.)

A tanulmánykötet nemcsak egyház-, kegyesség- és teológiatörténeti, hanem neveléstudományi, társadalomtörténeti és vallási néprajzi vonatkozásokat is tárgyal, kontaktológiai kutatási jellegénél fogva igen széles körű olvasóközönség érdeklődésére tarthat számot.

Kovács Teofil